

2010

Þjóðarspegillinn

Ímynd, ímyndun og útrásin

Vegvísir fyrir rannsóknir á útrás og kreppu

Kristín Loftsdóttir

Félags- og mannvísindadeild
Ritstjórar: Gunnar Þór Jóhannesson og Helga Björnsdóttir

Rannsóknir í félagsvísindum XI. Erindi flutt á ráðstefnu í október 2010

Ritrynd grein

Reykjavík: Félagsvísindastofnun Háskóla Íslands

ISBN 978-9979-9956-6-1

HÁSKÓLI ÍSLANDS

Ímynd, ímyndun og útrásin

Vegvísir fyrir rannsóknir á útrás og kreppu

Kristín Loftsdóttir

Í umfjöllun minni ætla ég að beina sjónum að mögulegum leiðum fyrir fræðilega greiningu á útrásinni og kreppunni. Ég nota meðal annars skrif Arjun Appadurai (1996, 2001) um aukið vægi ímyndunar í samfélögum nútímans og velti fyrir mér hvernig nota megji þá innsýn til að dýpka fyrri áherslu á ímynd Íslands með því að skoða hvernig ólíkir hópar hafa ímyndað sér íslenska menningu og þjóð. Ímyndun, eins og Appadurai fjallar um, felur í sér félagslegt minni og þrá, ásamt því að vera samofið valdi en getur jafnframt verið drifkraftur breytinga (2001, 1996, bls. 6). Appadurai undirstrikar því í skrifum sínum að framtíðina megji ímynda sér á margvíslegan máta.

Ég legg áherslu á gagnrýna nálgun mannfræðinga síðastliðna áratugi og tel að kenningar mannfræðinnar sem og önnur gagnrýnin sjónarhorn félags- og hugvísinda geti veitt ákveðna innsýn í atriði sem vert er að hafa í huga þegar við skoðum útrásina og hrunið á Íslandi.¹

Ímyndað samfélag

Á síðastliðnum árum hefur ímyndun (*imagination*) verið mikilvæg á einn eða annan hátt í rannsóknum á sjálfmynd og samkennd. Nefna má sérstaklega áhrif bókar Benedict Anderson (1983) þar sem hann hélt því fram að líta mætti á þjóðir sem ímyndað samfélag. Einnig hafa rannsóknir á miðlum og miðlun undirstrika áhrifamátt þeirra við að markaðsetja og móta ímyndaða veröld og sjálfsmyndir (Ginsburg, Abu-Lughod og Larkin, 2002). Hugmyndir um sjálfsverur (*subjectivity*) beina einnig athygli að því hvernig einstaklingar læra að þekkja flokkun sína innan samfélagsins og þannig ímynda sér sig sem hluta af ákveðnum hópum (sjá Althusser, 1971; Alonso, 1994). Appadurai talar um að ímyndun hafi auðvitað alltaf verið mikilvægt félagslegt afl en sem afleiðing tæknilegrar framþróunar megji nú frekar líta á ímyndun sem félagslega staðreynd (*social fact*) í merkingu Emile Durkheim. Hún sé þannig áþreifanlegri og sýnilegri sem afl og með aukinni samtengingu heimsins fyrir tilstilli nýrrar tækni hafa orðið til nýjar leiðir til að ímynda sér sjálfan sig sem hluta af einhverju. Þannig hafa tengsl verið virkjuð á annan hátt en áður. Hnattvæðing felur þannig ekki nauðsynlega í sér aukna einsleitni heldur nýjar leiðir til þess að ímynda sér fortíð og framtíð (Appadurai, 1996, bls. 5-7).

Fyrir mér er þessi áhersla á ímyndun tvíþætt. Annars vegar snýst hún um gagnsemi þess að nota „ímyndun“ til að skoða sjálfsmyndir í hnattrænum heimi og hins vegar bendir hún á mikilvægi þess að beina athygli að mismunandi leiðum til að ímynda sér framtíðina, en þessi atriði tel ég að geti verið mikilvæg við rannsóknir á íslenska efnahagshruninu og kreppunni. Ég byrja á seinna atriðinu sem tengist þýðingu mannfræðilegs sjónarhorns fyrir rannsóknir á núverandi ástandi, því hið fyrra útskýrist að hluta til frá því síðara. Í því samhengi tel ég að taka megji undir fyrrnefnd orð Appadurai (1996) um að fræðimenn hafi lengi vel vanmetið þann margbreytileika sem

---

¹ Þessi umræða byggir á rannsóknarverkefninu „Íslensk sjálfsmynd í kreppu“ sem fékk styrk frá Rannsóknarsjóð Háskóla Íslands árið 2010.

hnattvæðing felur í sér. Jafnframt má undirstrika að samtími okkar hefur nú um langt skeið einkennst af orðræðum þar sem lögð er áhersla á framþróun sem línulegt fyrirbæri, en slíkt felur í sér að eingöngu er til ein rétt leið til þess að ímynda sér framtíðina. Þróunarhyggja 19. aldar lagði áherslu á línulegar framfarir þar sem öll samfélög væru á leið í sömu átt, og sú hugmynd var endursköpuð á tímum kalda stríðsins í áherslum á alþjóðlegrar þróunarsamvinnu um að aðstoða ætti fátækari lönd í átt til nývæðingar (Ferguson, 1997; Porter og Sheppard, 1998). Fyrir marga er hugtakið hnattvæðing eins konar framhald alþjóðlegrar þróunarsamvinnu þar sem áhersla er lögð á að tengja alla við kapítalíska markaði og hnattrént efnahagskerfi (Ribeiro, 2009, bls. 297). Andstæðingar hnattvæðingar virðast í raun leggja þann skilning í hugtakið að það feli í sér yfirráð hnattræns kerfi kapítalísma og markaðsafla (Patel og McMichael, 2004, bls. 246). Rajeev Patel og Philip McMichael benda til dæmis á að skuldir ríkja styrki yfirráð alþjóðlegra stofnana eins og Alþjóðabankans og Alþjóðagjaldeyrissjóðsins, og geri þeim mögulegt að innleiða stefnur sem taka lítið mið af fjölbreytni og sértækum aðstæðum (2004, bls. 249). Í þessu samhengi er hugtakið hnattvæðing notað sem forskrift að innihaldsríku lífi og framtíð mannkyns rétt eins og gildi um þróunarsamvinnu á tímum kalda stríðsins (Ribeiro, 2009, bls. 298). Í skrifum sumra fræðimanna má einnig finna sviðaðar áhyggjur hvað varðar tengsl menntunar og hnattvæðingar en Fazal Rizvi bendir á að greina megi aukið forræði nýfrjálshyggju hugmynda í stefnumörkun hvað varðar menntakerfi í heiminum (Rizvi, 2006, bls. 200). Þrátt fyrir að Appadurai hafi rétt fyrir sér að mikilvægt sé að hverfa frá því sjónarhorni að hnattvæðing orsaki eingöngu einsleitni má þó ekki heldur líta fram hjá því hvernig ákveðin öfl sem tengja má við hnattvæðingu stuðla að aukinni einsleitni heimsins.

Mikilvægi mannfræðinnar

Til þess að skilja mikilvægi mannfræðinnar í slíku umhverfi er rétt að stíga til baka örfá skref. Þegar mannfræðin varð til sem sjálfstætt fræðisvið í lok 19. aldar átti hún stóran þátt í að móta og útfæra hugmyndina um línulega fortíð og framtíð manneskjunnar. Hún skoðaði fyrst og fremst samfélög sem þóttu framandi Evrópubúum og reynt var að skilja innvið þessara samfélaga; hvað hélt hópum „villimanna“ saman í einhvers konar skipulögðu samfélagi. Þessar rannsóknir, sem byggðu vissulega á þjóðhverfum grunni, leiddu hins vegar til þess að í byrjun 20. aldar fóru mannfræðingar að spyrja sig hvort þessi fjölbreytni gæti eingöngu verið afleiðing af mismunandi þróunarstigi samfélaga. Andstætt hugmyndum þess tíma fóru mannfræðingar að leggja áherslu á að margar fjölbreyttar leiðir væru til þess að vera til; að vera kona, karl, foreldri og þjóðfélagsþegn. Þeir bentu á að þessa fjölbreytni væri ekki hægt að smætta í einfaldlega vanþróað form af samfélagi mannfræðinganna sjálfra eins og talið var við lok 19. aldar (Kuper, 1988). Samhliða þessu sáu þessir fyrstu mannfræðingar einnig að rannsóknir á öðrum samfélögum gáfu nýtt og ferskt sjónarhorn á þeirra eigið með því að setja spurningamerki við hluti sem þeir höfðu áður haldið að væru óumbreytanlegir og edlilegir. Kenningarlegt sjónarhorn og þær aðferðir sem þróuðust innan sviðsins voru því ekki síður gagnlegar til að skilja veruleikann heima (Comaroff og Comaroff, 1992). Í jafnréttisbaráttu kynjanna í Bandaríkjunum og Evrópu fram til 1980 bentu mannfræðingar til dæmis á að tengsl kynjanna væru mjög ólík í mismunandi samfélögum. Þeir sýndu því fram á að það væri ekki eingöngu æskilegt að tengsl kynjanna breyttust í þeirra eigin samfélögum, heldur að þau *gætu* verið öðruvísi (Clifford, 1986).

Mannfræðin veitir þannig ekki eingöngu nýja sýn á það sem er framandi heldur einnig, sem er ekki síður mikilvægt, veitir hún innsýn í það kunnulega með því að setja spurningarmerki við algildi þess, stöðu þess sem hið edlilega og sjálfsagða. Mannfræðin undirstrikar mikilvægi þess að brjótast út úr heimi þar sem hið vestræna og karllæga eru hin edlilegu viðmið, að nýrri og breiðari sýn þar sem manneskjan getur

skapað fjölbreyttari leiðir tilveru sinnar. Mannfræðingarnir George E. Marcus og Michael J. Fischer (1986) tala einmitt um mannfræðina sem menningarrými og vísa til þess á hvern hátt hún greiðir fyrir því sjónarhorni að brjótast megi úr viðjum þjóðhverfu og skoða samfélagið á nýjan hátt.

Síðastliðin ár hafa fræðimenn á mörgum sviðum einmitt lagt áherslu á afbyggingu (*deconstruction*) sem mikilvægan þátt gagnrýnna fræða. Afbygging er vel að merkja ekki uppfinning mannfræðinnar þrátt fyrir að vera mjög í anda þess sem hún hefur alltaf staðið fyrir. Það má augljóslega einnig heyra ákveðna gagnrýni á afbyggingu sem neikvæða, ofurgagnrýna eða sem tilraun til ritskoðunar. En afbygging þarf að mínu viti ekki að vera neitt af þessu – hún er eins og orðið felur í sér, það að taka í sundur þætti í okkar samfélagi, skoða umræður, stofnanir og hugmyndir með því að rýna í úr hverju þetta er samansett, hvaðan það er komið, rétt eins og um sé að ræða hlut sem búta má niður í litlar einingar til þess að sjá hverja þeirra betur fyrir sig. Afbygging felur í sér að verið sé að reyna skilja betur hvaðan þeir koma og úr hverju þeir eru samansettir og hver eru og hafa verið áhrif þeirra. Afbygging felur einnig í sér að hið ósýnilega verður sýnilegt og jafnframt ákveðið tækifæri til að byggja hlutina upp öðruvísi upp – á nýjan og ferskan hátt.

Forræði útrásarinnar

Með þessum langa inngangi vil ég undirstrika að útrásin gekk einmitt að svo miklu leyti út á að skapa viðmið – *normalizingu* – eina leið – hina eðlilegu leið. Útrásin fól þannig í sér loforð um taktfastan hljóm framfara sem er eins og klukka sem tífar áfram en fer í raun og veru hring eftir hring í kringum sjálfa sig. Útrásin hafði hugmyndafræðilegt forræði (*hegemony*), svo ég nýti mér orðfæri Antonio Gramsci (1971); vald hennar lá í því að verða að heilbrigðri skynsemi (*common sense*), sem erfitt var að efast um eða skoða á gagnrýninn hátt. Í útfærslu Corrigan og Sayer (1985) á hugmyndum Gramsci er lögð áherslu á að vald ríkisins felist ekki eingöngu í samþykki þegnanna á valdi þess heldur ekki síður í því hvernig ríkið skapar ákveðna sjálfsverur og sjálfsmyndir í daglegum athöfnum og stofnunum og gerir þannig ákveðnar orðræður mögulegar á meðan það útilokar aðrar (sjá einnig Alonso, 1994).

Hvernig útrásin náði slíku forræði í íslensku samfélagi og að hún hlaut jafn litla gagnrýni og raun ber vitni á eftir að rannsaka. Þó mátti fljótlega sjá ýmsar bækur þar sem atburðarás hrunsins var rakin.² Þannig bendir til dæmis Guðni Elísson (2009) á að í raun megi líta svo á að til hafi orðið sérstök bókmenntagein (*genre*) (bls.118). Eins og ég hef fjallað um annars staðar var orðræða um fjárfestingar íslenskra athafnamanna sett fram eins og um náttúrulegt afsprengi af íslensku eðli þessarar einstaklinga væri að ræða og þannig voru þær staðsettar innan ramma þess „eðlilega“ (Kristín Loftsdóttir, 2009a). Eins og Guðni bendir á þá virðast fjármálamennirnir sjálfir hafa gengist upp í hlutverkinu (2009, bls. 124). Orð Björgvins G. Sigurðssonar fyrrverandi viðskiptaráðherra í lok árs 2007 enduróma hvernig íslensk þjóðmenning og menningareinkenni Íslendinga voru, í umræðum um viðskiptalíf, aftur og aftur endurvakin í kjölfar hinnar svokölluðu útrásar: „Kraftur, kjarkur og góð þekking íslensku útrásarmannanna skilaði meiri árangri hraðar við fjárfestingar erlendis en hægt var að sjá fyrir og víkingurinn hefur vakið athygli á alþjóðavísu“ (Björgvin G. Sigurðsson, 2007). Margar fyrrsagnir Viðskiptablaðsins endurspeglu einnig ágætlega sýn á útrásina sem náttúrulega framþróun, sem vakti þó undrun og addáun. „Ótrúlegur uppgangur“ er fyrrsögn fréttar þar sem fjallað er um umfjöllun Íslands í tímaritinu European CEO 10. febrúar 2006

² Má til dæmis nefna bók Guðna Th. Jóhannessonar (2009), Hrunið, bók Ólafs Arnarsonar, Sofandi að feigðarósi (2009) og bók Ármanns Þorvaldssonar (2009) ævintýraeyjan. Guðni telur að skipta megi þessum bókum í tvo flokka, þá sem gagnrýna aðferðirnar við auðsöfnun á útrásartímanum þá sem voru gerendur og reyna að koma með málsbætur fyrir þá sem bera ábyrgð (2009, bls. 118).

(„Ótrúlegur uppgangur,“ 2006). Fyrirsögnina „Erlend fasteignaviðskipti: Íslendingar stórtækir“ má sjá á forsíðu Viðskiptablaðsins þann 15. febrúar sama ár („Erlend fasteignaviðskipti,“ 2006) og þann 22. mars er fyrirsögn á forsíðu „Bankalandið Ísland – hvernig varð það til og hvert stefnir það?“ („Bankalandið Ísland,“ 2006). „Kaupþing er á blússandi ferð“ er fyrirsögn fréttar um greiningu Citibank á Kaupþingi þann 5. janúar árið eftir („Kaupþing er á blússandi ferð,“ 2007), og „Nú er rétti tíminn“ er fyrirsögn fréttar um að Glitnir gerist aðili að Hnattrænum samningi Sameinuðu þjóðanna, þann 19. janúar sama ár (Hrund Gunnsteinsdóttir, 2007). Fréttir Viðskiptablaðsins árin 2006 og 2007 um ímyndarvanda Íslands í kjölfar gagnrýni erlendra sérfræðinga á íslensku bankana og íslensk fyrirtæki endurspeglar einnig vel þetta forræði útrásinnar, en þar má sjá fyrirsagnir eins og „Danirnir efast um getu Dagsbrúnar – „við höldum okkar striki“ segir Gunnar Smári Egilsson forstjóri“ („Danirnir efast“, 2006), „Neikvæð umræða hafði jákvæð áhrif – segir Sigurjón Þ. Árnason, bankastóri Landsbankans“ (Sindri Sindrason, 2006) og fyrirsögnina „Margfaldur misskilningur“ um umfjöllun Ekstra Bladet um íslensk fyrirtæki í Danmörku („Margfaldur misskilningur“, 2006). Hér eru það vel að merkja ekki raddir blaðamanna sjálfra sem eru endilega burðarás slíkra fyrirsagna heldur þeirra sem voru í forsvari fyrir ákveðin fyrirtæki eða ríkisstofnanir.

Það má einnig leggja áherslu á að hugmyndafræðilegt forræði útrásarinnar var ekki aðskilið frá reynslu einstaklinga; útrásin varð almenn þekking, lífuð og snert og margsönnuð á síðum fjölmiðla eins og þær fyrirsagnir sem ég vísaði í gefa til kynna. Hugmyndafræði almennt þarf að vera í samspieli við þrjár og væntingar einstaklinga, sem og að hafa samhljóm með reynslu þeirra (Eagleton, 1991, bls. 14-15) sem rímar við nálgun Gramsci á hugmyndafræðilegu forræði sem breytilegu í samfélaginu (Gramsci, 1971, bls. 210-211). Ég og aðrir önduðum útrásinni að okkur í fréttatímum; þegar dagblað var opnað, í viðbrögðum útlendinga og eins á erlendra grund.

Mannfræðileg nálgun í kreppu og hruni

Gagnrýnin sýn mannfræðinnar á eðli manneskjunnar byggir á því sem oft er kallað heildræn nálgun mannfræðinnar. Mér finnst gagnlegt að fara aftur til grunnstoða fræðilegra nálgana til þess að fá frekari hugmyndir um hvernig afbyggja má forræði útrásarinnar. Margar inngangsbækur í mannfræði útskýra að mannfræðingar hafi frá upphafi lagt áherslu á heildræna nálgun sem felur í sér samanburð á milli samfélaga og að skoða ólík svið samfélagsins í samhengi við hvort annað (sjá til dæmis Durrenberger og Erem, 2007, bls. 5; People og Bailey, 1988, bls. 10). Ef við yfirferum þetta á rannsóknir á útrás, hruni og kreppu undirstrika þessar stöðir mannfræðinnar mikilvægi hnattræns og sögulegs samhengis útrásarinnar og kreppunnar, sem og að staðsetja efnahagslega þætti sem hluta af öðrum víddum samfélagsins.

Áhersla mannfræðinnar á að skoða einstaka svið samfélaga í tengslum við önnur svið þeirra á sérlega vel við nú. Hvorki útrás, hrun, kreppa eða uppbygging snýr eingöngu að efnahagslegum þáttum eða hagrænum ferlum. John Gledhill (2000) hefur fjallað um hvernig hið pólitíska svið hefur verið aðskilið frá hinu félaglega og á svipaðan hátt má spyrja hvernig kenningar gátu þróast þannig að hið efnahagslega er ekki hluti af hinu félaglega? Einangrun þess efnahagslega frá hinu félagslega og sögulega hlýtur einmitt að gera valdatengsl óljós innan samfélagsins sem og dreifingu þeirra og virkni.

Hnattræna samhengið dregur athygli að nokkrum þáttum: það kallar fram mikilvægi þess að einblína ekki á að íslenska kreppan hafi í sjálfu sér verið eitthvað sérstakt. Samþjöppun tíma og rýmis er oft nefnd sem eitt megineinkenni hnattvæðingar (Appadurai, 1996) og í samhenginu hér endurspeglar slík samþjöppun í því hvernig einstaklingar í Bretlandi, Bandaríkjunum, Íslandi og víðar fylgdust með

nákvæmlega sömu viðburðum á sjónvarpsskjánum þegar fjárfestingarbankinn Lehman Brothers féll - fyrirboða þess sem koma skyldi. Það má líkja því við því að horfa á flugvélnar tvær fljúga á tvíburaturnanna þann 11. september 2001 nema á hægari hraða, án þess þó að geta stoppað atburðarrásina. Áhersla á hnattrænt samhengi atburða hér felur alls ekki í sér að ábyrgð fyrirtækja eða annarra sé eitthvað minni – að þetta sé bara eitthvað sem gerðist út í heimi – heldur þvert á móti sýnir það að ábyrgð þessara aðila er meiri vegna þess að það þurfti enga sérstaka spákúlu til að segja fyrir um þessa atburði.

Einnig er mikilvægt að festast ekki í þeirri þjóðhverfu sýn að eingöngu megi bera Vesturlönd saman við önnur Vesturlönd; að samanburður annars staðar úr heiminum eigi ekki við í anda hroka Vesturlandabúa hvað varðar sýn á eigin yfirburði (sjá t.d. umræðu í Gledhill, 2000, bls. 13). Ef hrunið sýndi eitthvað þá er það kannski það að hin svo kölluðu siðmenntuðu ríki, hin óspilltu lýðræðislegu ríki, voru ekki alveg öll þar sem þau voru séð og spilling var ekki einskorðuð við Afríku eða ríki Suður-Ameríku, eins og stundum er ýjað að. Rannsókn Marcel Mauss á gjafaskiptum frá árinu 1924 undirstrikar mikilvægi þess að skoða reglur um notkun gjaldmiðla í víðu samhengi, skilgreiningu þeirra og af hverju notkun þeirra er félagslega samþykkt á ákveðnu tímabili, sem og útilokun ákveðinna hópa frá dreifingu auðs innan samfélagsins. Vörur í Kula kerfinu sem mannfræðingurinn Bronislaw Malinowski rannsakaði á Tróbríantaeyjum í byrjun 20. aldar voru samofnar töfrum fyrir þá sem sáu kerfið innan frá en engu að síður gat Malinowski greint félagslegt hlutverk þeirra, uppbyggingu og virkni (Hart og Ortiz, 2008, bls. 2), sem og afleiðingar misskiptingar innan kerfisins. Á svipan hátt þarf að afhelga umræðu um fjármálamarkaði. Það þarf að skoða virkni þeirra, þá eiginleika sem taldir eru svo eðlilegir og sjálfsgðir að þá þurfi ekki að rannsaka. Skoða þarf hvernig misskipting er réttlætt og talin einhvern veginn svo náttúruleg að hún stendur utan við félagslegan veruleika (Hart og Ortiz, 2008).

Ímyndun og ímyndir

Áhersla á hnattrænt sjónarhorn mannfræðinna beinir sjónum okkar aftur að hugtakinu „ímyndun“ og möguleika þess til að ná utan um flækjur samtímans. Hugtakið er gagnlegt að því leyti að það felur í sér margskonar gerendur, um leið og það beinir sjónum að þverstæðum ímyndunar. Ímyndun, bendir Appadurai á, felur í sér ögun og stjórnun ríkisvalds og markaðsafla á einstaklingum jafnframt sem það bendir á nýja möguleika og leiðir til að skipuleggja andóf gegn ráðandi skipulagi (2001, bls. 6). Undirstrika má að áhersla á ímyndun þarf ekki að þýða að lítið sé gert úr efnislegum þáttum ímyndunarinnar, hvernig hún mótar raunverulegt líf fólks og efnislega tilveru þess. Ana María Alonso leggur til dæmis áherslu á að á sama tíma og við verðum að afbyggja orðræður sem líta á fyrirbæri eins og þjóðina sem náttúruleg, eðlislæg fyrirbæri, verðum við að skoða hvernig hið „ímyndaða“ verður rótfast í upplifun einstaklinga og reynslu (1994, bls. 382).

Í samhengi efnahagskreppunnar beinir hugtakið „ímyndun“ sjónum að því hvernig útrásin fól í sér ákveðna ímyndun fólks á sjálfu sér í hnattrænu og þjóðernislegu samhengi, og hvernig slíkt átt sér stað í samspili við það hvernig aðrir ímynduðu sér Íslendinga. Appadurai spyr einmitt hvernig einstaklingar í samtímanum geta stökkið á milli veruleika sem er bundinn við ákveðið rými, yfir í hnattrænt samhengi hans sem tengir saman ólíka staði á nýjan og jafnvel óvæntan hátt? Í rannsóknnum mínum hef ég bent á mikilvægi þess að skoða einkenni og birtingamyndir íslenskrar þjóðernishyggju á útrásartímum sem hluta af hnattrænum tengslum og alþjóðavæðingu (Kristín Loftsdóttir 2007, 2009a), sem og að skoða þjóðernishyggju fortíðar í tengslum við alþjóðlega strauma þess tíma, til dæmis nýlenduhyggju (sjá til dæmis Kristín Loftsdóttir, 2009b). Árið 2007 benti ég á að nýta mætti hugtaka-

sambandið „hnattvæðing hins þjóðlega“ til að varpa ljósi á hugmyndafræði útrásarinnar. Þannig vildi ég undirstrika mikilvægi þess að skoða „sambræðing alþjóðlegrar einstaklingshyggju við eldri hugmyndir þjóðernishyggju,“ þar sem hugmyndin um hreinleika og yfirburði íslensku þjóðarinnar er aðlöguð að breyttum samtíma. Í þessum samtíma eru hið alþjóðlega og þjóðlega mikilvægir þættir í sjálfsmynd þjóðarinnar (Kristín Loftsdóttir, 2007). Ég bar þar saman tvær táknmyndir sem endurspegluðu hvernig þjóðin ímyndaði sér sjálfa sig: frægðarsól Silvíu Nætur í undanúrslitum Eurovision árið 2006 og Magna Ásgeirssonar í Rock Star Supernova síðar sama ár. Í því samhengi velti ég fyrir mér hvernig efnahagsástand hefur áhrif á hvaða einkennum er haldið á lofti sem táknmynd þjóðarinnar, þá sem tilraun til að tengja saman hagræna og menningarlega þætti. Á þeim tíma sem Silvía Nótt var vinsæl var mikill uppgangur í íslensku samfélagi, hagvöxtur sem virtist endalaus og gengi íslenskra hlutabréfa hafði meira en fimmfaldast á undangengnum þremur árum. Síðar sama ár varð svo Magna Ásgeirssyni fagnað sem fulltrúa Íslands í Rock Star Supernova en hann var að mörgu leyti andstæða Silvíu Nætur og átti kannski betur við í því efnahagslega umhverfi sem þá ríkti, þegar gengi íslensku krónunar hafði t.d. veikst um 30% á nokkrum mánuðum (Kristín Loftsdóttir, 2007). Silvíu Nótt má líta á sem tákn útrásarinnar, hömlulaus, ögrandi og uppfull af eigin ágæti á meðan Magni var hógværarari táknmynd þjóðar í niðursveiflu sem gerði sér þó ekki grein fyrir – og því síður ég þegar ég skrifaði greinina – að hún var á leiðinni fram af hengifluginu. Eins og sjá má í fyrirsögnum Viðskiptablaðsins sem fyrr var minnst á, þá virtist útrásin einmitt að stórum hluta hafa snúist um hvernig Íslendingar ímynduðu sér sig sem hluta af einhverju stærra, en með sértæk menningarleg einkenni. Hér þarf vissulega að kafa dýpra ofan í hvernig ákveðnar sjálfsverur voru mótaðar og agaðar af ríkisvaldi og markaðsöflum bæði í útrás og kreppu, sem og að rýna dýpra í tengingu markaðsafla og menningar og hvernig sú tenging birtist á margvíslegan hátt í íslensku samfélagi.

Að lokum

Edward Bruner (1996) notar hugtakið ráðandi frásögn (*narrative*) til að kalla fram hvernig ákveðnar frásagnir ramma inn nútíðina með ákveðnu upphafi og endi til þess að gera hana skiljanlegri og viðráðanlegri. Ef gagngerar breytingar eiga sér stað, segir Bruner, til dæmis þannig að reynsla einstaklinga fellur ekki að ráðandi frásögnum, verða til nýjar leiðir til að túlka veruleikann. Í íslensku samhengi má sjá gagngera endurskoðun á ráðandi frásögnum útrásartímabilsins og það verður ekki síður þörf á að skoða með gagnrýnum hætti orðræður kreppu og uppbyggingar. Þannig þarf að spyrja gagnrýninna spurninga um uppbyggingu rétt eins og um útrásina og hrúnið, meira að segja að setja spurningarmerki við þessa skiptingu í útrás, hrún, kreppu og uppbyggingu. Til dæmis, má skoða orðræður sem mér fannst ég heyra víða í samfélaginu sérstaklega fyrst eftir efnahagshrúnið að „fólk“ þurfi að standa saman og gera þetta eða hitt af því það væri kreppa (sjá til dæmis Kristín Loftsdóttir, 2009a) – rétt eins og kreppa og uppbygging snúist ekki um völd og áhrif eins og útrásin gerði áður. Eins og Ólafur Páll Jóhannsson (2009) hefur undirstrikað er mikilvægt að setja hugtakið kreppa í samfélagslegt, sögulegt og umhverfislegt samhengi og spyrja hvað það þýðir í raun og veru. Að mínu mati eigum við einnig að taka varlega orðræður sem mála framtíðina í hvítu eða svörtu, skipta henni upp í hægri og vinstri, þjóðlegt og alþjóðlegt og hjakka þannig í fari þess að orðfærið breytist lítillaga en ekki tengsl eða þeir ferlar sem liggja að baki.

Mannfræðin eins og Jean Comaroff og John Comoroff (1992) hafa bent á gerir hið framandi kunnulegt og hið kunnulega framandi. Það er vissulega þörf á því að gera hið framandi í heimi fjármála meira kunnulegt og að sama skapi að kanna skörun og tengsl sviða sem hafa verið aðgreind í samfélagi okkar. Í skrifum sínum leggur Appadurai

(2001) áherslu á að fræðimenn eigi í raun ekki aðeins að skrásetja og greina umræðuna heldur eigi þeir einnig að blanda sér í hana og fjalla um á hvern hátt hægt er að endurímynda sér ólíka og öðruvísi framtíð.

Heimildir

- Anderson, B. (1983). *Imagined communities: Reflections on the origin and spread of nationalism*. London, New York: Verso.
- Alonso, A. M. (1994). The politics of space, time and substance: State formation, nationalism, and ethnicity. *Annual review of anthropology*, 23, 379-405.
- Althusser, L. (1971). Ideology and ideological state apparatuses; Notes towards an investigation (B. Brewster þýddi). *Lenin and philosophy and other essays* (bls. 127-186). New York: Monthly Review Press.
- Appadurai, A. (1996). *Modernity at large: Cultural dimensions of globalization*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Appadurai, A. (2001). Grassroots globalization and the research imagination. Í A. Appadurai (ritstjóri), *Globalization: A special issue of public culture* (bls. 1-21). Durham: Duke University Press.
- Ármann Þorvaldsson. (2009). *Ævintýraeyja: Uppgangur og endalok fjármálaveldis*. Reykjavík: Bókafélagið.
- Bankalandið Ísland: Hvernig varð það til og hvert stefnir það? (2006, 22. mars). *Viðskiptablaðið*, bls. 1.
- Björgvin G. Sigurðsson. (2007, 21. desember). Útrás og árangur bankanna. *Viðskiptablaðið*, bls. 19.
- Bruner, E. M. (1996). Tourism in Ghana: The representations of slavery and the return of the black diaspora. *American anthropologist*, 98(2), 290-304.
- Clifford, J. (1986). Introduction: Partial truths. Í J. Clifford og G. E. Marcus (ritsjórar), *Writing culture: The poetics and politics of ethnography* (bls. 1-26). Berkeley: University of California Press.
- Comaroff, J. og Comaroff, J. (1992). *Ethnography and the historical imagination*. Boulder: Westview Press.
- Corrigan, P. og D. Sayer (1985). *The great arch*. Oxford: Basil Blackwell.
- Danirnir efast um getu Dagsbrúnar. (2006, 18. ágúst). *Viðskiptablaðið*, bls. 1.
- Durrenberger, E. P. og Erem, S. (2007). *Anthropology unbound: A field guide to the 21st century*. Boulder, London: Paradigm Publisher.
- Eagleton, T. (1991). *Ideology: An introduction*. London: Verso.
- Erlend fasteignarviðskipti: Íslendingar stórtækir. (2006, 15. febrúar). *Viðskiptablaðið*, bls. 1.
- Ferguson, J. (1997). Anthropology and its evil twin: 'Development' in the constitution of a discipline. Í F. Cooper og R. Packard (ritstjórar), *International development and the social science* (bls. 150-175). Berkeley: University of California Press.
- Ginsburg, F. D., Abu-Lughod, L., og Larkin, B. (2002). Introduction. Í F. D. Ginsburg, L. Abu-Lughod og B. Larkin (ritstjórar), *Media worlds: Anthropology on new terrain* (bls. 1-36). Berkeley: University of California Press.
- Gledhill, J. (2000). *Power and its disguises: Anthropological perspectives on politics*. London: Pluto Press.
- Gramsci, A. (1971). *Selections from the Prison Notebooks*. New York: International Publishers.
- Guðni Elísson. (2009). Vogun vinnur... Hvar liggja rætur íslenska fjármálahrunsins? *Saga*, XLVII(2), 117-146.
- Guðni Th. Jóhannesson. (2009). *Hrunið: Ísland á barmi gjaldþrots og upplausnar*. Reykjavík: JPV útgáfa.
- Hart, K., og Ortiz, H. (2008). Anthropology in the financial crisis. *Anthropology today*, 24(6), 1-3.
- Hrund Gunnsteinsdóttir. (2007, 19. janúar). „Nú er rétti tíminn.“ Glitnir gerist aðili að hnattrænum samningi SP. *Viðskiptablaðið*, bls. 20.
- Kaupþing er á blússandi ferð. (2007, 5. janúar). *Viðskiptablaðið*, bls. 2.

- Kuper, A. (1988). *The invention of primitive society: Transformation of an illusion*. London, New York: Routledge.
- Kristín Loftsdóttir. (2007). Útrás Íslendinga og hnattvæðing hins þjóðlega: Horft til Silvíu Nætur og Magna. *Ritið*, 7(1), 159-176.
- Kristín Loftsdóttir. (2009a). Kjarnmesta fólkið í heimi: Þrástef íslenskrar þjóðernishyggiu í gegnum lýðveldisbaráttu, útrás og kreppu. *Ritið*, 9(2-3), 113-140.
- Kristín Loftsdóttir. (2009b). Pure manliness: The colonial project and Africa's image in 19th century Iceland. *Identities: Global studies in culture and power*, 16, 271-293.
- Marcus, G. E. og Fischer, M. M. J. (1986). *Anthropology as cultural critique: An experimental moment in the human sciences*. Chicago, London: The University of Chicago Press.
- Margfaldur misskilningur: „Líklega hefndaraðgerð vegna Nyhedsavisen“ segir miðlari ABN AMRO. (2006, 1. nóvember). *Vísaskiptablaðið*, 1-2.
- Mauss, M. (2000 [1924]). *The gift: The form and reason for exchange in archaic societies* (W. D. Halls þýddi). London: Routledge.
- Ólafur Arnarson (2009). *Sofandi að feigðarósi*. Reykjavík: JPV útgáfan.
- Ólafur Páll Jónsson (2009) Kreppa, náttúra og sálarlíf. *Ritið*, 9(2-3), 97-112.
- Ótrúlegur uppgangur. (2006, 10. febrúar). *Vísaskiptablaðið*, bls. 10.
- Patel, R. og McMichael, P. (2004). Third worldism and the lineages of global fascism: The regrouping of the global south in the neoliberal area. *Third world quarterly*, 25(1), 231-254.
- People, J. og Bailey, G. (1994 [1988]). *Humanity: An introduction to cultural anthropology*. Minneapolis: West Publishing Company.
- Porter, P. W. og Sheppard, E. S. (1998). *A world of difference: Society, nature, development*. New York og London: The Guilford Press.
- Ribeiro, G. L. (2009). Non-hegemonic globalizations: Alter-native transnational processes and agents. *Anthropological theory*, 9, 297-329.
- Rizvi, F. (2006). Imagination and the globalization of educational policy research. *Globalization, societies and education*, 4(2), 193-205.
- Sindri Sindrasón. (2006, 6. október). Neikvæð umræða hafði jákvæð áhrif: segir Sigurjón Þ. Árnason, bankastjóri Landsbankans. *Vísaskiptablaðið*, bls. 6.